

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԵԱՆ ՔԱՐԱԿԵՐՏ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Հայաստանն ամբողջությամբ պատուած է քարակերտ զանազան յուշարձաններով՝ ի թիւս հոյակերտ խաչքարերի եւ տապանաքարերի: Իւրաքանչիւր խաչքար կամ տապանաքար ունի իր ստեղծման պատմութիւնը, շարժառիթը, բժշկման, սահմանների պաշտպանութեան, պատմական փաստերի վաւերացման, փրկչագործութեան եւ վերջապէս՝ որպէս մահարձան: Հայ մատենագրութեան մէջ շատ չեն երաժշտական գործիքների ու երաժիշտ կատարողների մասին վկայութիւնները, մանրանկարչական պատկերումները: Այդ բացը մասամբ լրացնում են հնագիտական նիւթերը, որոնք վերաբերում են նաեւ նախաքրիստոնէական շրջանին: Յայտնի է Սեւանայ լճի ափամերձ Ծովակ գիւղից յայտնաբերուած եղջերափողը, իսկ Կարմիր բլուրում՝ բրոնզէ ծնծղաները:

Մեր աշխատանքի նպատակն է ներկայացնել Հայաստանի այն քարակերտ յուշարձանները, որոնք կապուած են երաժշտութեան հետ: Վկայուած այդ յուշակոթողները, հայ ժողովրդի կեանքում, երաժշտութեան կարեւոր դերի եւ նշանակութեան հաստատումներն են:

Հայաստանում IV դարից սկսած կերտուել են խաչքարեր, որոնք վաղ շրջանում կոչուել են «խաչ» կամ «Սուրբ նշան», իսկ արդէն XIX դարից սկսեցին կոչուել խաչարձան կամ խաչքար¹: Յաւելենք, որ խաչքարերի նշանակութիւնն առանձնակի ընդգծելու համար դրանք, սկսած V դարից, տեղադրում էին պատուանդանի վրայ, բարձրագիւր վայրում՝ առաւել հնչեղութիւն հաղորդելու նպատակով: Այդ մասին մեզ տեղեկութիւններ է հաղորդում պատմիչ Ագաթանգեղոսը. նմանատիպ կոթող յայտնաբերուել է Զրվէժում²:

Քնարի, շնչական երաժշտական գործիքներով կատարող նուագածուների քանդակներով է զարդարուած էրեբունիում յայտնաբերուած մ. թ. ա. V դ. եղջերազաւաթը: Լարային գործիքի պատկերով երաժիշտների տերակոտային արձանիկներ են գտնուել Արտաշատ քաղաքատեղիում, Դուինում՝ ապակէ սրուակ լարային նուագարանի պատկերով, ոսկրէ սրինգներ՝ Գառնիում եւ Դուինում³: Շեփոր է վերարտադրուած Գեղարդի XIII դ. վիմափոր եկեղեցու բեմի եւ Մշո Առաքելոց եկեղեցու քանդակազարդ դրան վրայ, Մաշտոցեան Մատենադարանի XII-XVI դդ. մանրանկարներով զարդարուած ձեռագրերի էջերում՝ նուագարանների ձեւի, կառուցուածքի հնարաւորինս ճշգրիտ արտապատկերումով⁴:

Հայ երաժշտական մշակոյթի ուսումնասիրութեան համար հետաքրքրական է Սիւնիքի Պառաւաձոր հնավայրում գտնուող թուագրուած խաչքարը՝ 1221 թ.⁵: Վերջինիս ձախ կողմի հատուածում պատկերուած է բամբիւր (փանդիւ) ձեռքին նուագասաց գուսան: Բամբիւրի սիմերին հպած նուագասացի ձախ ձեռքը, լայն բացած մատ-

¹ Աղասեան Ա. Վ., Հայ Արուեստի պատմութիւն, Երեւան, 2009, էջ 125:

² Հայաստանի միջնադարեան կոթողային յուշարձանները. I - III դարերի խաչքարերը, Երեւան, 1984, էջ 37:

³ Յիգիկեան Ա. Մ., Հայկական աղեղնային արուեստը, Երեւան, 2011, էջ 34:

⁴ Քոչարեան Ա. Կ., Հայ ժողովրդական նուագարանները, Երեւան, 2008, էջ 80:

⁵ Կարախանեան Գ. Հ., Երաժիշտ կատարողների ֆանդակներ XII-XIII դդ. խաչքարերի վրայ, Լեւոն Հասարակական Գիտութիւնների, թիւ 31, Երեւան, 1976, էջ 99-105:

ներով, շեշտում է երաժշտական գործիքի լարերին դիպելը: Խաչքարի քանդակը հնարաւորութիւն է տալիս պատկերացում կազմել նաեւ բամբիոի կառուցուածքի եւ ձեւի մասին: Այսպէս՝ գործիքի գուշը թիանման է: Նուագարանի գրիֆը՝ պարանոցը, կարճ է ու լայն: Բացակայում են ձայնաշարերը, գլխիկի մանրամասները, լարիչ ականջները: Սակայն, գուշի եւ գրիֆի վրայ որոշակի նշմարւում են քառադի բամբիոի լարերը: Գուշի եւ գրիֆի ստորին մասից կախուած է նուագարանն ուսելու պարանը: Այս խաչքարը որեւէ յայտնի նուագասաց-գուսանի յիշատակին է նուիրուած⁶:

Պակաս ուշագրաւ չէ նոյն տարածաշրջանում գտնուող XII դ. մէկ այլ, մէջտեղից երկու կէս եղած, գեղաքանդակ խաչքար: Խաչքարի միջնամասում խաչի պատկերն է: Հարթաքանդակի աջ կողմում ծալապատիկ նստած կին երաժշտի պատկերն է: Երաժշտի դէմքը պատկերուած է դիմացից, եւ դիմային մասը շրջափակող գլխաշորը իջնում է կրծքին: Աջ ձեռքով բռնել է ջութակի յիշեցնող գործիք, իսկ ձեռքը՝ տարել դէպի ձախ: Ուշագրաւ է խաչքարի արձանագրութիւնը, որն աւանդում է, թէ կանգնեցուել է 1194 թ. Ապլհէճի որդի Վասակի կողմից՝ իր եղբայր Հասանի յիշատակին: Կնոջ պատկերի մօտ յիշատակուած է հանգուցեալ Հասանի մօր՝ Խուշուշի անունը:

Բացի խաչքարերից՝ երաժշտական գործիքների պատկերներ կան նաեւ տապանաքարերի վրայ: Հորիզոնական տապանաքարերից տեղեկանում ենք երաժշտական գործիքների մասին, որոնք կիրառուել են տարբեր տօնակատարութիւնների ժամանակ: Հացառատի տապանաքարերից մէկի վրայ պատկերուած է հարսանեկան տեսարան, որտեղ շատ յստակ երեւում են ձիերին հեծնած հարսն ու փեսան, հարսնախաչերը, երաժիշտներ եւ զինի բաժանող մարդը: Տեսնում ենք դուդուկ, դափ, քանոն, քամանչա եւ թառ⁷:

Հացառատի տապանաքարերից մէկի (XVI դ.) վրայ չորս անկիւններում հրեշտակները նուագում են գալարափող՝ աւետելով Քրիստոսի գալուստը: Նմանատիպ պատկեր ենք տեսնում նաեւ Սողքի XVII դ. խաչքարի վրայ⁸:

Տաւուշի մարզի Բերդաւան քաղաքից ոչ հեռու գտնուող Գառդուշի սարի շրջակայքում, 2015 թուականին արուած պեղումների արդիւնքում, յայտնաբերուել են տապանաքարեր, որոնց վրայ պատկերուած են խնջոյքի տեսարաններ՝ երաժիշտների եւ երաժշտական գործիքների պատկերաքանդակներով: Երաժիշտների մէջ պարզ երեւում է նաեւ կին երաժիշտ: Այս ամէնի պատմական վաւերացումն է Նորատուս գիւղի IX-XII դդ. մէկ այլ տապանաքար, որի վրայ պատկերուած է նուագարանների «համաստեղութիւն»։ Իրար կողքի նստած երաժիշտների ձեռքերին նուագարաններ են՝ քանոն, փանդիո եւ դափ⁹:

Այսպիսով, քարեգործութեան այս նմոյշները հայկական մշակոյթի անգնահատելի գոհարներից են: Ներկայացուած խաչքարերն ու տապանաքարերը հնարաւորութիւն են ընձեռում ճանաչելու եւ գնահատելու մեր նախնիների թողած ժառանգութիւնը: Հայոց ազգային նուագարաններով պատկերաքանդակներն եւս մէկ անգամ ապացուցում են դրանց պատկանելիութիւնը հայ ժողովրդին եւ նրա գալիք սերունդներին:

ՎԱՐԴԻԹԵՐ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

Երաժիշտ-տեսաբան

⁶ Մելիք-Վրթանեսեան Կ. Ե., Տօնեան Մ. Ա., Երաժշտական բացատրական բառարան, Երեւան, 1989, էջ 32:

⁷ Բարխուդարեան Ս. Գ., Դիւան հայ վիմագրութեան, Երեւան, 1973, էջ 331:

⁸ Պետրոսեան Հ. Լ., Խաչքարերի ծագումը, գործառութիւնը, իմաստաբանութիւնը, Երեւան, 2007, էջ 220:

⁹ Զանփոլատեան Հ. Մ., Քալանթարեան Ա. Ս., Հայաստանի հնագիտական յուշարձանները, հ 14, Միջնադարեան Հայաստանի առեւտրական կապերը VI-XIII դդ., պրակ IV, Երեւան, 1988, աղիսակ 1423: